

*Драган Гостовић**

*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет Унион – Никола Тесла, Београд*

ВОЈСКА У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ**

Сажетак

Војска подразумева целокупност оружаних снага једне државе. Она првенствено штити државу од спољне агресије, али она штити и унутрашњи уставни поредак. Период од завршетка Другог светског рата 1945. године до распада СФРЈ 1992. године је познат као период друге Југославије. У другој Југославији је успостављен једнопартијски политички систем по угледу на Совјетски савез. Комунистичка партија Југославије (КПЈ) је имала владајући положај, а марксизам је био званична идеологија. Југословенска народна армија (ЈНА) је била изразито политизована и под снажним утицајем КПЈ. Уставне промене крајем шездесетих и почетком седамдесетих година 20. века су донеле крупне промене у карактеру федерације и систему одбране. Те промене су значиле конфедерализацију земље и видно су допринеле каснијем распаду СФРЈ. Нови систем општенодрожне одбране је донео значајну децентрализацију државе и много већу улогу република и покрајина у пословима одбране. Формирани су национални тј. републички и покрајински штабови и јединице територијалне одбране. Територијална одбрана је уз ЈНА била равноправна компонента оружаних снага. Ове промене су донеле велики ризик јер су практично

* d.gostovic@unionnikolatesla.edu.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачког пројекта Војне академије Универзитета одбране „Војска у политичком систему Србије”, ознака пројекта ВА-ДХ/1/19-21, руководилац пројекта проф. др Срђан Благојевић.

формиране републичке и покрајинске војске које могу бити претња безбедности земље у случају међунационалних сукоба. ЈНА је имала високу аутономију у друштву и деловала је као прилично затворена социјална група. Она је као вишенационална народна војска била припремана за општенародну одбрану земље од спољног непријатеља, тако да је неспремна дочекала изазове међунационалних сукоба и грађанског рата. Ипак, ЈНА је почетком деведесетих година 20. века одиграла значајну улогу као снага која је настојала да смири тензије, заштити угрожено становништво и допринесе мирном разрешењу кризе.

Кључне речи: војска, политички систем, друга Југославија, одбрана, марксизам.

УВОД

Војска подразумева целокупност оружаних снага једне државе. Она је носилац одбране виталних државних и националних вредности и интереса од оружаног угрожавања споља и изнутра (Mladenović, Ivaniš i Rokvić 2011, 95). Она је државни орган и стога представља део државног апарата и политичког система. Војска има одбрамбену функцију. Она штити државу првенствено од спољне агресије, али она има и унутрашњу функцију јер нормативно или стварно штити и уставни поредак.

Једно од основних начела демократског политичког система је потчињеност војске цивилним властима. Та подређеност се остварује кроз институцију врховног командовања, али и кроз одређене облике парламентарне контроле (Todorčić, Mladenović i Gostović 2001, 274). При томе војска мора да ужива значајну аутономију, јер то захтева природа њене функције. Веома је важно и начело деполитизације војске. Војска је државни орган и зато мора да буде политички неутрална.

У току и након завршетка Другог светског рата 1945. године у Југославији је успостављен политички систем битно другачији од оног који је постојао између два светска рата. Новоустановљени поредак је потрајао све до распада СФР Југославије 1992. године и тај период је познат као

време друге Југославије. То је био период једнопартијског политичког система заснованог на марксистичкој идеологији у коме је партија комуниста имала владајући положај.

Комунистичка партија Југославије је током Другог светског рата организовала најјачи оружани отпор окупаторским и квислиншким снагама у Југославији. Она је била језгро антифашистичког, народноослободилачког покрета. Основала је Народноослободилачку војску и партизанске одреде Југославије (НОВ ПОЈ) и непосредно руководила борбеним дејствима све до победничког ослобођења земље. КПЈ је у свом раду била надахнута марксистичком идеологијом и борила се за револуционарну промену власти.

Марксизам се заснива на поставци о подели друштва на класу владајућих и класу угњетених. Једини начин да се превазиђе та вечна друштвена неправда је револуција, а то може да учини једино радничка класа. Да би радничка класа извела револуцију, мора имати организовану авангарду у виду комунистичке партије. Након освајања власти радничка класа предвођена комунистима укида приватну својину и започиње процес одумирања државе јер је држава средство класне владавине и људског отуђења. Тако се успоставља „диктатура пролетаријата” као прелазна фаза ка будућем бескласном комунистичком друштву које ће бити друштво изобиља, правде, једнакости и морала (Simeunović 2009, 122-123).

МАРКСИСТИЧКО СХВАТАЊЕ ПОЛОЖАЈА ВОЈСКЕ

Карл Маркс (*Karl Marx*) и Фридрих Енгелс (*Friedrich Engels*) су посветили велику пажњу војном чиниоцу у развоју друштва, али нису о томе написали посебно дело. Они су разматрали војна питања у оквиру општих анализа и ставова о друштву и држави. Сматрали су да је војна организација од друштва отуђена сила која има велику аутономију и која снажно утиче на друштво – кочи или убрзава развој, мења односе међу класама и слојевима, јача или руши политичке режиме. Посматрали су војску као средство за угњетавање у рукама владајуће класе (Bebler 1977, 60).

Класици марксизма су у више радова расправљали о два основна облика војног организовања - о милицијском војном организовању и о стајаћој професионалној армији. Дискутовали су и о бројним прелазним облицима. Они су истицали да је стајаћа војска израз класног угњетавања и супротност политичкој демократији.

Маркс и Енгелс су формулисали начела пролетерске политике према армији након искустава Париске комуне 1871. године. На основу тих искустава они су закључили да радничка класа не може једноставно преузети готову државну машину и употребити је за остваривање сопствених циљева. Потребно је да пролетери униште стари државни апарат, а у склопу тога и стару армију. Уместо стајаће армије, пролетерска држава мора да створи нову организацију која би била облик свеопштег наоружавања народа (Vjatr 1987, 159-160).

Владимир Иљич Лењин (*Владимир Иљич Ленин*) је у периоду пре Октобарске револуције 1917. године делио мишљење да пролетаријат, након обарања старе капиталистичке државе, мора да постојећу стајаћу армију замени формама наоружаног народа, а посебно радничком милицијом. У току револуције Лењин се суочио са бројним проблемима међу којима су снажан отпор контрареволуционарних снага, интервенција страних сила и изостанак европске социјалистичке револуције. У таквој ситуацији он је вршио реформе војске док није успостављена Црвена армија као регуларна војска заснована на чврстој дисциплини и стручном руковођењу. Тек таква војска је била у стању да одбрани тековине револуције и задржана је и у каснијем периоду изградње Совјетског савеза (Gostović 2020, 243).

Чињеница о постојању стајаће армије у социјалистичкој држави је представљала велику промену у марксистичкој теорији. Анализирајући све аспекте ове промене пољски социолог Јежи Вјатр (*Jerzy Wiatr*) закључује да су два фактора имала највећи утицај (Vjatr 1987, 172-175). Први фактор је историјска ситуација која се огледала у томе да је нова совјетска држава била у веома тешкој позицији. Унутрашњи противници, непријатељско окружење, општа

беда и сиромаштво су условили да је била неопходна снажна власт са јаким апаратом принуде. Други фактор је развој ратне вештине и ратне технике и наоружања. Увођење тенкова и авиона у току Првог светског рата знатно је променило реалне изгледе војске засноване на милицијском типу обуке целог народа. Технолошки напредак је утицао да порасте значај и улога специјалних јединица и регуларних војних формација, што је деловало против револуционарне концепције о укидању стајаће армије.

У току и након Другог светског рата у једном броју земаља централне и источне Европе су под утицајем Совјетског савеза извршене тзв. народно-демократске револуције и успостављени политички системи по угледу на совјетски модел.¹ Механизам настанка социјалистичких армија у тим земљама је био различит, али су на крају све те државе формирале регуларне сталне оружане снаге које су биле снажан ослонац новоустановљене пролетерске власти. Скоро све те армије су биле окупљене у војнополитичком савезу Варшавском уговору у оквиру кога су тесно сарађивале и размењивале искуства.²

ПЕРИОД ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Други светски рат је на овим просторима почео тако што је Хитлер заједно са другим фашистичким земљама без објаве рата напао Краљевину Југославију 6. априла 1941. године. После краткотрајних борби Југославија је капитулирала и њена територија је окупирана и раскомадана. Главни институционални носиоци власти (краљ, влада, вођи политичких странака, један број генерала) су напустили земљу. Убрзо су се појавила два покрета отпора. Једно је био Равногорски покрет настао од остатака југословенске војске. То су били четници на челу са Драгољубом Дражом Михаиловићем који су били лојални краљу и избегличкој Влади у Лондону. Други покрет су чинили партизани под

1 То су биле Пољска, Источна Немачка, Чехословачка, Мађарска, Румунија, Бугарска, Албанија и Југославија.

2 Чланице су биле све напред набројане земље осим Југославије. Албанија је иступила 1968.

вођством КПЈ на чијем челу је био Јосип Броз Тито (Nikolić i dr. 2009, 136-143). После краткотрајне сарадње током 1941. године, дошло је до сукоба између ова два покрета што ће обележити цео даљи ток рата. Основна разлика између почетних стратегија ова два покрета је била у томе што су четници заговарали да се не жури са акцијама против окупатора и да се не изазивају непотребне жртве, док су комунисти препознали „револуционарну ситуацију” и тражили одмах акције без обзира на жртве.

Југословенски комунисти су дочекали почетак рата са јасним идејама и пречишћеним ставовима. КПЈ се показала као најјача и најорганизованија снага која се изборила за вођство над народноослободилачким покретом. КПЈ је била чланица Комунистичке интернационале и она је упоредо са антифашистичком борбом против окупатора водила борбу и за промену власти у земљи. КПЈ је прихватала марксистичку идеологију и заступала револуционарну борбу за остварење својих циљева по угледу на искуство Лењинових бољшевика.

У КПЈ је већ 27. јуна 1941. године формиран Главни штаб партизанских одреда Југославије чиме се из цивилног прешло у војно стање. „Сви истакнути лидери постали су војни руководиоци. Војним операцијама руководили су командант и политички комесар, постављени од Централног комитета. Тако је успостављена чврста контрола над војним формацијама” (Nikolić i dr. 2009, 141-142). Почетни облик војног организовања су били партизански одреди који су углавном били везани за одређену територију. Касније, упоредо са развојем устанка, формиране су бригаде, дивизије и корпуси, а у завршном периоду рата и армије. То су биле оперативне јединице способне за дејства на ширим просторима.

Стварањем првих ослобођених територија, КПЈ је организовано приступила образовању народноослободилачких одбора, органа нове власти у селима, општинама, срезovima и окрузима. То значи да је упоредо са народноослободилачком борбом у земљи, на ослобођеним територијама, вршена револуционарна промена власти. Временом је Главни штаб прерастао у Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда

Југославије (НОВ ПОЈ), а за националне регионе су формиран главни штабови. Врховни штаб је вршио истовремено и војне и политичке функције. Крајем 1942. године основано је Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) као политичко представништво народноослободилачке борбе и оно је од Врховног штаба преузело политичке функције.

У НОВ ПОЈ је постојало двостарешинство. У чети и вишим јединицама постојао је политички комесар који је руководио политичким радом и помагао командиру и команданту да се потпуније ангажују на организацијским и тактичким задацима. Командир/командант и комесар су били равноправни и заједно су решавали сва питања. Прва брига командира/команданта је била руковођење борбом, комесар је бринуо о људима и њиховим правима и дужностима, а помоћник комесара је руководио партијским радом (Миљанић и др. 1987, 189).

Крајем 1943. године одржано је Друго заседање АВНОЈ-а на коме су донете одлуке уставног значаја. АВНОЈ се конституисао као врховно законодавно тело Југославије и највиши орган власти, а формиран је и Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ) који је имао сва обележја владе. Донете су одлуке о одузимању права југословенској влади у иностранству и о забрани повратка краља у земљу.

На Техеранској конференцији крајем 1943. године дошло је до разрешења југословенског питања. Рузвелт, Черчил и Стаљин су одлучили да максимално помогну партизане и одбацили могућност англо-америчке инвазије преко Балкана. Рузвелт је дао пристанак на стварање совјетске интересне сфере у Источној Европи, чиме је и Југославија препуштена совјетском утицају.

Одлуком Повереништва за народну одбрану од 1. марта 1945. године формирана је Југословенска армија (ЈА), а Врховни штаб НОВ ПОЈ је реорганизован у Генералштаб ЈА као непосредни орган Повереништва. У завршним борбама у Југославији совјетска Црвена армија је значајно помогла у ослобађању земље. Совјетске трупе су пружиле пуну подршку партизанима као свом идеолошком партнеру и допринеле њиховој победи у грађанском рату у Југославији.

ПЕРИОД ОД 1945. ДО ПОЛОВИНЕ ПЕДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

Ако посматрамо концепцију одбране и положај војске у политичком систему, послератни период друге Југославије би се могао условно поделити на три периода: први, од краја рата до половине педесетих година 20. века, други, од половине педесетих до краја шездесетих година и трећи, од краја шездесетих до почетка деведесетих година 20. века (Miljanić i dr. 1987, 219). Главни критеријуми за ову периодизацију су степен подруштвљености државних, а посебно одбрамбених функција, функционисање система одбране и опште карактеристике политичког система. Неки оправдано примећују да су промене у концепту одбране друге Југославије и организацији војске директно зависиле од стања односа КПЈ/Савеза комуниста Југославије (СКЈ) са Комунистичком партијом Совјетског савеза, односно Југославије са Савезом Совјетских Социјалистичких Република (СССР) (Hadžić 2001, 64-65).

У првом периоду је преовлађивао централистички систем организације друштва, државе и војске повезан са отклањањем последица рата, учвршћивањем нове власти и стабилизацијом политичких и економских прилика у земљи. То је био тзв. револуционарни етатизам условљен објективним унутрашњим и међународним околностима. Установљен је једнопартијски систем у коме је КПЈ имала владајући положај. Овај период је имао значајна недемократска обележја: снажно мешање државно-партијских структура у све поре живота, одсуство слободе штампе, широка примена принуде и др.

У првом периоду је војни фактор имао натпросечну улогу у друштву (Bebler 1985, 124-126). Један аспект те улоге је веома велики број редовних припадника Југословенске армије. У кризним годинама тај број се пењао и до 400 хиљада војника. Други аспект је велики удео одбрамбених трошкова у укупним државним трошковима (нпр. 1952. године одбрамбени трошкови су достигли 22,2% укупног националног производа). Трећи аспект је врло важно место војног фактора у унутрашњој и спољној политици Југославије. У унутрашњим односима војска је више година

водила отворене оружане борбе са противницима новог политичког уређења (нпр. на простору Косова и Метохије). У међународним односима јака Југословенска армија је играла важну улогу одвраћања током Тршћанске кризе и сукоба са Информбироом (Вјелажас 2010, 217-230).

У току рата 1941-45. године успоставила се пракса да се цивилно-политички, односно партијски врх у великој мери стопио са руководством војске (Tatalović 1997, 63). Таква симбиоза се наставила и после рата, само у мањој мери. Тито је на посебан начин представљао ту повезаност јер је дуги низ година обједињавао највише политичке, партијске и војне функције. У поратним годинама знатан број активних, резервних и пензионисаних генерала и официра је заузимао важне функције у цивилним институцијама и партијским органима. Министар одбране је био војно лице и та пракса се задржала све време трајања друге Југославије. Утицај оружаних снага на државну политику је био велики и изражавао се у томе што је војска била оружани гарант независности, давала безрезервну подршку политици СКЈ на изградњи аутентичних социјалистичких друштвених односа, била ослонац СКЈ у идеолошко-политичком образовању младих и изградњи земље и имала револуционарну марксистичку усмереност сталног састава, нарочито официра (Tatalović 1997, 64).

У првим послератним годинама совјетски утицај на концепцију одбране и организацију армије је био изузетно велики. Потискивана су искуства из народноослободилачког рата и често се са омаловажавањем говорило о „партизанштини” (Vebler 1985, 132). Укинуте су националне јединице и национални главни штабови. Војно управљање је централизовано на рачун републичких овлашћења. У војној организацији је уведена строга хијерархија, а генерали и официри су добили одређене материјалне и друге привилегије. Међународна војна сарадња се одвијала готово искључиво са Совјетским Савезом и источноевропским земљама „народне демократије“. У Совјетском Савезу је набављано савремено наоружање и тамо су упућивани официри на школовање и усавршавање.

У Југословенској армији је све до 1953. године настављена пракса из рата да је постојало двостарешинство

и истакнута улога политичких комесара. Комесар је обједињавао три значајне функције: (1) војног старешине који је равноправан команданту; (2) руководиоца партијске организације (у рату је то обављао помоћник комесара); и (3) начелника политичког органа (Nikolić 1981, 216). Политички органи су били врло утицајни и они су имали двоструку функцију – деловали су као управно-политички и партијски апарат. Они су били повезани по вертикали од врха до дна у јединствен апарат. По хоризонтали, однос између политичких органа и штабова се заснивао на сарадњи и координацији делатности. Посебна улога политичких органа огледала се у томе што су они, у односу на штабове, имали и одређене инструкторске и контролно-инспекцијске функције (Nikolić 1981, 220). Централни комитет (ЦК) КПЈ је руководио целокупним политичким и партијским радом у војсци преко Политичке управе Министарства народне одбране. На челу управе је био члан ЦК КПЈ који је једновремено био и партијски руководиоца Југословенске армије. На основу изнетог закључујемо да је војска била изразито политизована. У складу са тежњом да се покаже блискост и повезаност војске са народом Југословенска армија је 1951. године променила назив у Југословенска народна армија (ЈНА).

Доминантна (званична) идеологија друштва друге Југославије је била марксистичка идеологија. Она се залагала за потискивање религије сматрајући је „искривљеном друштвеном свешћу“ коју су експлоататорске класе током историје користиле за остваривање својих егоистичких циљева и интереса (Fuletić 1996, 119-121). У складу са таквим схватањем, КПЈ (СКЈ) је промовисала атеизам који је у ЈНА био прилично ригидан. Од старешина се очекивало да буду чланови КПЈ (СКЈ) и да пропагирају атеизам. У касарнама нису постојали верски објекти и није обраћана пажња на религијске потребе војника и других припадника војске. У војним објектима није било дозвољено вршење верске службе, нити држање верске литературе и верских реликвија. Војници клерици (полазници верских школа и верски службеници) су били под посебном присмотром, а понекад су сматрани и „унутрашњим непријатељем” (Marijan 2015, 175-179).

Сукоб са совјетским руководством и Информбироом 1948. године је имао огроман утицај на спољну политику Југославије, организацију одбрамбених послова и укупне друштвене односе. Сукоб је брзо довео до економске блокаде, војног притиска, појачане пропаганде, отворених претњи и реалне могућности оружаног напада СССР-а и његових сателита на Југославију. СССР није био спреман да подржава Титове самосталне потезе око Трста и заоштрава односе са ратним западним савезницима. Стаљин је био „незадовољан Титовом пројекцијом балканске федерације, ангажовањем на страни грчких комуниста у грађанском рату и утицајем у Албанији” (Вјелажас 2010, 223).

У спољној политици Југославија се окреће западним земљама и ускоро добија значајну војну помоћ у наоружању и опреми од САД, Велике Британије и Француске. Американци су охрабривали блиску сарадњу Југославије, Грчке и Турске тако да су ове три земље интензивирале преговоре и 1954. склопиле Балкански пакт. Југославија се приближила НАТО-у, али је ипак задржала одређену дистанцу (Вјелажас 2010, 236). Тито је настојао да се не везује чвршће ни за НАТО ни за Варшавски уговор и изабрао је политику несврставања, која ће касније прерасти у велики међународни покрет у коме је Југославија играла значајну улогу.

Сукоб са Стаљином је утицао и на то да Југославија изабере посебан пут унутрашњеполитичког социјалистичког развоја, који се разликовао од совјетског и огледао у увођењу самоуправљања, прво у привредним предузећима а касније и у другим областима. У области војног организовања промене су се састојале у томе да је повећани значај дат територијалном организовању. За случај рата било је предвиђено формирање лаких партизанских јединица. Једно време (1949-1953) су постојали посебни партизански одреди који су били нека врста тајне партијске војске (Bebler 1985, 134).

ПЕРИОД ОД ПОЛОВИНЕ ПЕДЕСЕТИХ ДО КРАЈА ШЕЗДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

Током педесетих година 20. века дошло је до више значајних промена у политичком и одбрамбеном систему:

Уставним законом из 1953. је отворен пут увођења самоуправљања; 1952. је КПЈ преименована у Савез комуниста Југославије јер је од руководеће постала водећа идејно-политичка снага друштва; у спољној политици се Југославија дистанцира од војнополитичких савеза и заговара несврставање; 1953. је укинута функција политичких комесара увојсцииоддвостарешинствапрешлосенаједностарешинство; бројне организацијске промене у одбрамбеним пословима показују деетатизацију, децентрализацију, веће уважавање искустава народноослободилачког рата и усмерење ка општеном рату као облику супротстављања могућем агресору. Све ове промене заједнички су значиле један нови квалитет који је обележио прелазак у други период. Дакле, граница између првог и другог периода није оштра и није одређена једним кључним догађајем.

Уставни закон из 1953. је федерацији, а тиме и њеној војсци, ставио у надлежност да уз одбрану земље штити друштвени и политички поредак. Тиме је настављена дотадашња пракса да се оставља могућност да се војска користи и у унутрашњим односима за заштиту уставног поретка. Оваква пракса је постојала током читавог трајања друге Југославије (Hadžić 2001, 64). Уставне празнине су остављале много простора за произвољно коришћење војске у унутрашњим сукобима.

У складу са марксистичким гледиштима, ЈНА је имала важне додатне унутрашње функције у другој Југославији. То су биле: (1) образовно-васпитна функција која се састојала у деловању војске међу војницима ради изграђивања њихове личности; (2) пропагандно-политичка функција која се састојала у утицају војске на остали део друштва у правцу који се поклапао са политиком КПЈ (СКЈ); (3) економска функција која се састојала у сталној или повремениој помоћи коју је војска пружала националној привреди (Vjatr 1987, 314-315; Fuletić 1996, 106-107).

Самоуправљање је најпре уведено у привредним предузећима а затим је прихваћено и у другим друштвеним областима. То је постао општи концепт унутрашњег социјалистичког развоја којим је Југославија показивала своју посебност. У међународним односима Југославија

је имала одређену дистанцу према НАТО-у и Варшавском уговору и активно учествовала у стварању и деловању покрета несврстаних земаља.

У тајним документима Генералштаба ЈНА из 1958. први пут је службено употребљен израз „доктрина општенородног рата” (Bebler 1985, 134). У складу са тим документима ажурирана су војна правила, реорганизоване неке јединице и службе ЈНА, део одбрамбених послова је пренет на општине, извршене су организацијске припреме за могуће формирање партизанских бригада и радничких јединица итд. У интерним расправама о војној доктрини уочаван је раскорак између великих одбрамбених потреба у случају неповољног ратног сценарија и скромних материјалних и кадровских могућности савезне државе и ЈНА. Тај раскорак је указивао на потребу ослањања система одбране на потенцијале целокупног југословенског друштва. Полазне основе доктрине општенородног рата су биле: свенародни и одбрамбени карактер рата који би земља водила, наставак подруштвљавања одбрамбених послова, модернизација ЈНА, изградња територијалних снага познатих из рата, комбиновање оружане борбе и других облика отпора, као и комбиновање фронталних и партизанских дејстава (Tatalović 1997, 64).

Године 1952. на Шестом конгресу КПЈ је променила назив у СКЈ у складу са промењеном улогом. Закључено је да СКЈ не може бити непосредни оперативни руководилац и наредбодавац ни у привредном ни у државном и друштвеном животу, него је потребно да делује као водећа идејна и политичка снага у свим организацијама, органима и установама. На трагу ове промене, у ЈНА је укинута функција политичког комесара и установљена функција помоћника команданта за политичко-просветно васпитање. Касније је то постао помоћник команданта за морално-политичко васпитање и он је био првенствено везан хоризонтално за своју команду (Nikolić 1981, 250-258). Политички органи су одвојени од партијског апарата и њихова вертикална повезаност више није значила непосредно наређивање већ стручно усмеравање.

Уставним законом из 1953. уведена је институција председника Републике који је уједно био и председник Савезног извршног већа, тадашње владе. Председник

Републике је био врховни командант оружаних снага и уједно председник Савета народне одбране, тела које се старало о организацији и мобилизацији извора и снага земље за потребе националне одбране (Jeftić, Mladenović i Rokvić 2014, 68). Уведен је скупштински систем власти који је дограђиван и усавршаван све време трајања друге Југославије. Савезна скупштина је формално имала велика овлашћења, али је недостајала ефикасна парламентарна контрола система одбране. Године 1955. је уведен комунални систем што је био почетак интензивне самоуправне трансформације општине. Општине су добиле значајне обавезе и у области одбране.

Почетком шездесетих година закључено је да су у друштву превладали социјалистички односи па је држава која је од 1946. имала назив Федеративна Народна Република Југославија Уставом из 1963. променила име у Социјалистичка Федеративна Република Југославија (СФРЈ).

ПЕРИОД ОД КРАЈА ШЕЗДЕСЕТИХ ДО ПОЧЕТКА ДЕВЕДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

На крају шездесетих година 20. века дошло је до крупних промена у концепцији одбране земље и у организацији одбрамбених послова. Два догађаја су непосредно узроковали ове промене. То су муњевити јунски рат 1967. године између Израела и арапских земаља и окупација Чехословачке од стране Совјетског савеза и земаља Варшавског уговора августа 1968. године (Veblar 1985, 136). Ови догађаји су потврдили да су на осетљивим геополитичким тачкама, где се укрштају интереси великих сила, могући локални оружани сукоби и интервенције. Закључено је да геополитички положај Југославије између два војно-политичка блока не даје никакве гаранције за њену безбедност. Окупација Чехословачке је посебно забринула југословенско руководство због географске и политичке близине догађаја и полуслужбене совјетске тезе о „ограниченој суверености” социјалистичких држава. Туђи тенкови на улицама Прага су довели до обликовања концепције и система општенародне одбране (ОНО) који ће се развијати и дограђивати читаво време трајања друге Југославије.

Тито је реаговао муњевито на окупацију Чехословачке и врло брзо је почело допуњавање одбрамбеног система тајном партијском војском, слично као и 1949. године, али овог пута полицентрично, око централних и покрајинских комитета Савеза комуниста република и покрајина (Vebler 1985, 136). Из те војске се касне јесени 1968. развила „територијална одбрана” (ТО) која ће касније уз ЈНА постати равноправна компонента оружаних снага Југославије. Неколико месеци су трајале живе расправе након чега су одредбе о концепцији и систему општенародне одбране постепено ушле у званична документа. На почетку 1969. године основе концепције и система ОНО су прихваћене на Деветом конгресу СКЈ и детаљније разрађене у савезном закону о народној одбрани. У савезном Уставу из 1974. општенародна одбрана је одређена као нераздвојни део социјалистичког самоуправног друштвеног уређења. Концепција ОНО је била политички поглед југословенског друштва на рат и основне принципе његовог вођења (Miljanić i dr. 1987, 215-217). Са те основе даље су разрађени ставови и начела који конкретније усмеравају активности свих субјеката одбране а што је предмет доктрине општенародног одбрамбеног рата. Доктринарни ставови су систематизовани у теоријско-нормативним документима, законима и подзаконским актима.

Крупне промене у карактеру федерације почеле су Уставним амандманима 1967. и 1968. а целовит облик су добиле 1971. године. Амандманом ХЛI из 1971. одређено је да Оружане снаге СФРЈ поред ЈНА чини и територијална одбрана (Jeftić, Mladenović i Rokvić 2014, 69). Савезни органи нису могли одлучивати као наднационална тела него као заједнички органи република и покрајина и то тек пошто буду изражени посебни интереси република и покрајина. О великом броју питања се одлучивало консензусом. По многима те промене и Устав из 1974. су донели конфедерализацију земље и видно допринели каснијем распаду СФРЈ.

Нови систем ОНО је донео значајну децентрализацију и много већу улогу република и покрајина у пословима одбране. У току 1968-69. формиран су национални тј. републички и покрајински штабови и јединице територијалне одбране. Циљ је био да се уваже одређена позитивна

искуства из народноослободилачког рата у вези са масовним партизанским дејствима широм земље а нарочито у позадини непријатеља. Међутим, ове промене су донеле и велики ризик јер су практично формиране републичке и покрајинске војске које могу бити претња безбедности земље у случају међунационалних сукоба.

Систем ОНО се добро уклопио у већ институционално разгранати систем самоуправљања. Многи домаћи теоретичари су задовољно закључили да систем ОНО представља оригинално остварење марксистичке идеје о „наоружаном народу”. Уочене су одређене неусклађености између војног и безбедносног система које су решаване посебним мерама и активностима цивилне заштите. На крају су све те активности интегрисане у јединствени систем општенородне одбране и друштвене самозаштите (ОНО и ДСЗ).

У ранијим периодима унутарвојни односи су се заснивали на строгој дисциплини и нижи нивои управљања нису имали много самосталности. Усвајањем концепције ОНО и ДСЗ у војној организацији је развијен широки систем колективних тела и органа – војни савети, колегијум команданта, кадровски савети, савети за безбедност и самозаштиту, савети за унутрашњи ред и дисциплину, савети за штедњу и рационализацију, одбори за културне и спортске активности, војничке конференције и разне сталне и привремене комисије (Tatalović 1997, 68). Њиховим деловањем су се желели осигурати активна и креативна улога припадника ЈНА у решавању актуелних питања живота и рада јединице и квалификованије доношење одлука претпостављених. То је био покушај увођења самоуправљања у војску. Овај покушај је дао веома скромне резултате јер није био израз захтева и потреба војне организације. Показало се да једноставно пресликавање неких цивилних искустава на војску није продуктивно.

СКЈ је и даље имао велики утицај на ЈНА и систем одбране. Партија је била инсталирана у центар система и она је преко Комитета за ОНО и ДСЗ контролисала све цивилне, а преко Организације СКЈ у ЈНА све војне субјекте одбране (Hadžić 2001, 66).

ЈНА је имала високу аутономију у друштву и деловала је као прилично затворена социјална група (Hadžić 2001, 69). Она је имала посебан подсистем школства, здравственог и социјално-пензијског осигурања. Постојали су војни судови, војна одмаралишта, војне економије, војни стамбени фонд, војна наменска индустрија итд. Све је то показивало да је посебна политичка улога ЈНА била подупрta специјалним друштвеним статусом ЈНА и њених припадника.

ЈНА је имала углед организације у којој владају рад, ред и дисциплина и која се сматра „школом за живот”. У већем делу Југославије је постојала традиција свечаног испраћаја војника на обавезно служење војног рока. Много људи је долазило на свечаности полагања војничке заклетеве.

Руковођење оружаним снагама се сврстава у вођење спољне политике јер употреба војске за вођење рата и других облика оружаног супротстављања спољној агресији има несумњиве међународне карактеристике. У савременим међународним односима руковођење оружаним снагама има јасна обележја вођења спољне политике, нарочито у активностима војске као што су мировне операције, спречавање хуманитарних катастрофа, превентивне акције, посматрачке мисије и слично (Gostović i Savić 2011, 86).

Оружане снаге друге Југославије (ЈНА и ТО) су све до краја осамдесетих година имале вишеструку значајну политичку улогу чија суштина је била очување тековина револуције и развијање социјалистичке самоуправне демократије. Оваква улога се огледала у томе што су оружане снаге представљале чинилац одбране владајућег положаја радничке класе, чинилац самоуправне интеграције друштва, чинилац равноправности народа и народности, чинилац јединства Југославије и чинилац несврставања и мирољубиве активне коегзистенције (Ibrahimpašić 1979, 138-150).

После Титове смрти 1980. године наишле су године кризе у којима су централне политичке власти ослабиле (Tatalović 1997, 71-72). У таквој ситуацији у којој је и улога СКЈ постепено слабила, порастао је политички значај и утицај ЈНА јер је војска препозната као фактор који може да спречи међунационалне сукобе и распад земље. Војска је имала нека својства која су недостајала партији. Захваљујући

својој организацији и дисциплини војска је била мање подложна националним сукобима и другим размирицама које су биле присутне у партији. Зато се преко војске могло лакше утицати на непослушне политичке снаге у друштву. Тако је ЈНА постала алтернатива владајућем СКЈ у очувању унутрашњег јединства.

Током читавог трајања друге Југославије у ЈНА су чињени озбиљни напори да национални састав старешинског (посебно официрског) кадра буде што приближнији националном саставу становништва (Fuletić 1996, 114-118; Tatalović 1997, 74-77). Наслеђено стање из рата и неповољан одзив за војне школе и академије утицали су да је број Срба и Црногораца био значајно изнад просека, а да су у дефициту били Словенци, Хрвати, Муслимани, Албанци, Мађари и неки други. Све мере у правцу равномерне националне заступљености у официрском кадру ЈНА су биле ограниченог домета па је и криза крајем осамдесетих и почетком деведесетих година дочекана са сличном ситуацијом. Такво стање у ЈНА, актуелни политички догађаји и неке историјске асоцијације су утицали да су хрватски и словеначки званичници били најгласнији у критици ЈНА, гледали је са неповерењем и сматрали је непријатељским инструментом српске хегемоније. Насупрот томе, српски и црногорски званичници су гледали на ЈНА као на снагу која може смирити тензије, заштитити угрожено становништво и допринети мирном разрешењу кризе.

ЈНА је као вишенационална народна војска била припремана за општенародну одбрану земље од спољног непријатеља, тако да је неспремна дочекала изазове међунационалних сукоба и грађанског рата. Ипак, одиграла је значајну улогу коју су сукобљене стране врло различито оцењивале. Током распада СФРЈ официри бивше ЈНА су се борили у различитим националним војскама, али су у највећем броју случајева часно извршавали своје задатке и нису чинили ратне злочине.

У другој Југославији није постојао „приговор савести”. Нису уважавана религијска и друга убеђења која су била против употребе оружја. Ако неки војни обвезник није хтео да иде у војску или је одбијао да прими оружје, бивао је

кривично гоњен и завршавао у затвору. Нису постојали ни професионални војници, односно војници по уговору. Тек 1992. године Уставом Савезне Републике Југославије уведена је могућност „цивилног” служења војног рока (у двоструком трајању) и могућност ангажовања официра, подофицира и војника по уговору.

Највећи недостаци друштвеног и политичког система друге Југославије су били: неефикасан и непримењив економски систем, тоталитаран политички режим који је игнорисао људска права и покушај остварења једног утопијског самоуправног модела друштва (Тодорић, Младеновић и Гостовић 2001, 255).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bebler, Anton. 1977. *Marksizam i vojništvo*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Bebler, Anton. 1985. „Razvitak jugoslavenske vojne doktrine”. *Politička misao* 22 (4): 123-141. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Bjelajac, Mile. 2010. *Diplomatija i vojska*. Beograd: Medija centar Odbrana, Akademija za diplomatiju i bezbednost.
- Fuletić, Đuro. 1996. „Vojska u političkom sistemu Savezne Republike Jugoslavije”. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.
- Gostović, Dragan i Sava Savić. 2011. „Klasifikacija poslova izvršne vlasti.” *Pravni život* 545 (5-6): 71-86.
- Gostović, Dragan. 2020. „Marksističko shvatanje o vojsci u političkom sistemu.” U *Savremeni ekološki, društveni, politički i ekonomski izazovi*, ur. Sanja Mrazovac Kurilić, Ljiljana Nikolić Bujanović i Miša Stojadinović, 236-245. Beograd: Univerzitet Union - Nikola Tesla.
- Grupa autora. 1981. *Politički rad u JNA 1945-1980*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Grupa autora. 1979. *KPJ-SKJ u izgradnji oružanih snaga i ONO*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Hadžić, Miroslav. 2001. „Manjak pretpostavki za demokratsku

- kontrolu Vojske Jugoslavije”. U *Demokratska kontrola vojske i policije u SR Jugoslaviji*, prir. Miroslav Hadžić, 63-98. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku.
- Ibrahimpasić, Mensur. 1979. „Oružane snage i politički sistem”. U *KPJ-SKJ u izgradnji oružanih snaga i ONO*, ur. Veljko Miladinović, 127-150. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Jeftić, Zoran, Miroslav Mladenović, i Vanja Rokvić. 2014. *Osnove civilno-vojnih odnosa*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Marijan, Davor. 2015. „Jugoslavenska narodna armija i vjerske zajednice – prilog istraživanju”. *Croatica Christiana periodica* 76: 171-198. Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet.
- Miljanić, Dušan, Radovan Radinović, Nikola Anić, Slavko Mrkić, Dušan Vilić, i Marko Trbović. 1987. *Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita SFRJ I*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mladenović, Miroslav, Željko Ivaniš, i Vanja Rokvić. 2011. *Razvoj institucija i izgradnja političkog sistema Srbije*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
- Nikolić, Drago. 1981. „Razvoj političkih organa u JNA”. U *Politički rad u JNA 1945-1980*, ur. Rahmija Kadenić, 211-302. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Nikolić, Kosta, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović, i Zorica Špadijer. 2009. *Istorija 3/4* udžbenik za gimnazije. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Simeunović, Dragan. 2009. *Uvod u političku teoriju*. Beograd: Institut za političke studije.
- Tatalović, Siniša. 1997. „Civilno-vojni odnosi”. *Politička misao* 34 (2): 61-82. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Todorić, Slobodan, Miroslav Mladenović, i Dragan Gostović. 2001. *Politički sistem*. Beograd: Vojna akademija.
- Vjatr, Ježi. 1987. *Sociologija vojske*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.

Dragan Gostovic**MILITARY IN THE POLITICAL SYSTEM OF THE
SECOND YUGOSLAVIA****Resume**

Military implies the totality of a nation's armed forces. It has a defensive function. Armed forces primarily protect a state from external aggression, but it also protects its internal constitutional order. The period between the end of World War II in 1945 and the dissolution of Yugoslavia in 1992 is referred to as the period of the Second Yugoslavia. In the Second Yugoslavia, an one-party political system was established modeled after the political system in the Soviet Union. Communist Party of Yugoslavia (KPJ) took the rule with Marxism being the official ideology. The Yugoslav People's Army (JNA) was extremely politicized and under a strong influence of KPJ.

JNA had important additional internal functions: 1) function of education and nourishment which consisted of the army building soldiers' personalities; 2) army's political-propaganda function directed towards the rest of society; 3) economic function which consisted of permanent or occasional aid which military provided for the national economy. Large amounts of weapons and military equipment was procured from the Soviet Union, which was also the place where many officers were schooled resulting in a significant influence of Soviet experience.

By late 60's JNA was highly centralized and under a powerful influence of KPJ and the nation's federal government. Constitutional amendments that followed in late 60's and 70's introduced major changes in federation's character and its defense system. These changes brought confederation of Yugoslavia, and significantly aided to its later dissolution. New system of people's defense ushered the way for a significant nation decentralization and a much more influential role of republics and provinces in defense matters. National, i.e. republic and provincial headquarters were formed, along with units of territorial defense. Territorial defense units were a component of armed forces on a par with JNA. The goal was to implement certain positive experience

from the national liberation war (WWII). However, these changes came with a grave risk, as they practically enabled the formation of republics' and provincial armies which can represent a threat to national security in the event of interethnic conflict.

JNA enjoyed a significant level of autonomy from the rest of society, and it existed as a rather closed social group. It upheld the reputation of an organization ruled by work, order, and discipline, as it represented a "life's school". In large numbers, military officers were communists who actively advocated atheism. There were no religious objects on military barracks.

As a multiethnic people's army, JNA was trained to defend the country from external enemies; it was ill-prepared for the challenges of interethnic conflicts and civil war. However, it played a significant role as a force which aimed to lower tensions, protect endangered citizens, and contribute to a peaceful conflict resolution in the 90's.

Keywords: military, political system, Second Yugoslavia, defense, Marxism.

* Овај рад је примљен 11. априла 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 12. јула 2021. године